INDIVIDUAL USLUB VA QAHRAMON RUHIYATINING BADIIY IFODASI

Yusufova Farangiz Xasanovna
Samarqand davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
www.farangiz95f@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Surxon Bo‘riyevning “Tanholik tantanasi” romanida tanholik motivining badiiy-falsafiy mohiyati, inson ruhiyati bilan aloqador jihatlari hamda qahramonlar xarakterini ochishdagi poetik vazifasi tahlil qilinadi. Romandagi Jabbor va Zebo obrazlari misolida insonning jamiyat tomonidan shakllantirilgan stereotiplar, ijtimoiy bosim, oilaviy munosabatlar, begonalashuv va ma’naviy yolg‘izlik holatlari tadqiq etiladi. Asarda tanholik oddiy yolg‘izlikdan ko‘ra kengroq ma’noga ega bo‘lib, shaxsning o‘zligini anglash, hayot mazmunini izlash va mavjud ijtimoiy mezonlarga munosabat bildirish jarayonlari bilan bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar: roman poetikasi, tanholik, yolg‘izlik, ruhiyat, psixologizm, ichki monolog, begonalashuv, ijtimoiy stereotip, obraz.

Аннотация

В данной статье анализируется художественно-философская сущность мотива одиночества в романе Сурхана Буриева “Торжество одиночества”, аспекты, связанные с человеческой психикой, а также его поэтическая функция в раскрытии характеров героев. На примере образов Джаббора и Зебо исследуются сформированные обществом стереотипы, социальное давление, семейные отношения, отчуждение и состояния духовного одиночества человека. В произведении понятие одиночества имеет более широкое значение, чем простое уединение, и связано с процессами самосознания личности, поиска смысла жизни и отношения к существующим социальным критериям.

Ключевые слова: поэтика романа, уединение, одиночество, психика, психологизм, внутренний монолог, отчуждение, социальный стереотип, образ.

Abstract

This article analyzes the artistic and philosophical essence of the loneliness motif in Surkhan Buriev’s novel “The Solemnity of Solitude”, its aspects related to the human psyche, and its poetic function in revealing the characters’ personalities. Using the characters of Jabbor and Zebo in the novel, the stereotypes of a person formed by society, social pressure, family relations, alienation and spiritual loneliness are investigated. In the work, loneliness has a broader meaning than simple loneliness and is associated with the processes of self-awareness, searching for the meaning of life and responding to existing social criteria.

Keywords: novel poetics, loneliness, psychology, psychologism, internal monologue, alienation, social stereotype, image.

O‘zbek romanchiligida insonning ichki olami, ruhiy iztiroblari va jamiyat bilan munosabati turli davrlarda turlicha badiiy talqin etib kelinmoqda. Zamonaviy roman uchun insonni faqat tashqi faoliyati orqali emas, balki uning ichki kechinmalari, ong oqimi, ruhiy ziddiyatlari va o‘z-o‘zi bilan munosabati orqali ko‘rsatish muhim poetik tamoyillardan biriga aylanmoqda.

Badiiy asarni tahlil qilishda obraz, uning ruhiyati va asar unsurlarining o‘zaro aloqasini hisobga olish muhim. Dilmurod Quronov badiiy adabiyotning asosiy vositasi inson obrazi ekanini ta’kidlab, inson obrazini yaratishda “muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm, personaj nutqi kabi badiiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

unsurlar” muhimligini qayd etadi[1]. Demak, qahramon ruhiyatini tahlil qilish badiiy asarning g‘oyaviy-badiiy konsepsiyasini anglashning muhim yo‘llaridan biridir.

Surxon Bo‘riyevning “Tanholik tantanasi” romani ham inson va jamiyat munosabatining murakkab qirralarini badiiy tadqiq etishga qaratilgan asarlardan biridir. Roman 2019-yilda Toshkentdagi “Tafakkur” nashriyotida nashr etilgan bo‘lib, 656 sahifadan iborat[2].

Asar nomining o‘ziyoq muallifning tanholik tushunchasiga oddiy maishiy hodisa sifatida emas, balki falsafiy-estetik kategoriya sifatida yondashganini ko‘rsatadi. “Tantana” va “tanholik” tushunchalarining birikishi dastlab paradoksal taassurot uyg‘otadi. Chunki tanholik odatda ayriliq, begonalik, ruhiy bo‘shliq va iztirob bilan bog‘lanadi. “Tantana” esa aksincha, ko‘tarinkilik va e’tirof ma’nolarini ifodalaydi. Demak, roman nomidagi mazkur qarama-qarshilik asarning ichki falsafiy mazmunini anglash uchun muhim kalit vazifasini bajaradi.

“Tanholik tantanasi”da tanholik birgina qahramonning yolg‘iz qolishi bilan chegaralanmaydi. U insonning o‘z yaqinlari orasida bo‘la turib ham ichki jihatdan yolg‘izlanishi shaklida namoyon bo‘ladi.

Jabbor obrazi bu jihatdan alohida e’tiborga loyiq. Uning ruhiy holatida jamiyat tomonidan shakllangan “erkak”, “ota”, “o‘g‘il farzand”, “nasl davomchisi” kabi tushunchalarning bosimi yaqqol seziladi. Qahramon o‘g‘il farzandli bo‘lmaganini shaxsiy fojia sifatida qabul qila boshlaydi. U hatto hayot mazmunini nasl qoldirish bilan bog‘lashga boradi.

Romanning dastlabki sahifalaridayoq Jabborning tafakkurida hayotning uzluksizligi va nasl davomiyligi masalasi falsafiy muammo darajasiga ko‘tariladi. Qahramon ongida *“Tug‘ilasan… ulg‘ayasan… ko‘payasan va so‘ngra yana o‘lasan!” tarzidagi hayot zanjiri shakllanadi. Muallif bu jarayonni “bir-biriga tutash cho‘yan halqalar”ga qiyoslaydi. Keyin esa Jabbor xotirasida tarixchi domlasidan eshitgan: “O‘g‘ling bo‘lsa yetti avlod, bo‘lmasa bir avlod almashguncha zo‘rg‘a yashaysan-u, keyin bu dunyodan o‘zingga qo‘shilib noming ham o‘chib ketadi…”* degan fikr qayta jonlanadi[3].

Mazkur parcha Jabborning ruhiy iztirobi individual biologik ehtiyojdan ko‘ra kengroq – ijtimoiy ong tomonidan shakllantirilgan qarash bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Qahramonning “o‘g‘il” masalasidagi iztirobi aslida jamiyatning erkaklik va nasl davomiyligi haqidagi tasavvurlarining shaxs ongiga singib ketishi natijasidir.

Jabborning muammosi farzandning jinsi bilan emas, balki jamiyatning unga bergan bahosi bilan bog‘liq. U o‘zini boshqalardan kamroq, “to‘kis emas” inson sifatida his qila boshlaydi. Ziyofatdagi vaziyat ham aynan shu ruhiy kompleksning tashqi ifodasidir.

Jabbor do‘stlari davrasida o‘zining tildagi oddiy hazil yoki nigohlardan ham yashirin ma’no izlaydi. Muallif uning holatini: “Jabbor o‘zining tilaklaridan so‘ng kechaning qolgan qismida deyarli churq etmadi. Faqat odatiga ko‘ra do‘stlarining ko‘zlariga tikilib, ma’no qidirish bilan mashg‘ul bo‘lib o‘tirdi”, deya tasvirlaydi[4].

Bu o‘rinda tashqi voqelik bilan qahramonning ichki voqeligi o‘rtasida tafovut yuzaga keladi. Atrofdagilar uchun oddiy suhbat bo‘lgan vaziyat Jabbor ongida o‘z shaxsiga berilayotgan yashirin baho sifatida qabul qilinadi.

Dilmurod Quronov badiiy obrazdagi individual va umumiy jihatlar munosabatiga e’tibor qaratib, obraz vositasida ijodkor o‘zini qiynagan muammolarni badiiy idrok etishini, obrazlar tizimi orqali “tugal bir qarash, tizim holidagi xulosa – konsepsiya” shakllanishini ta’kidlaydi[5]. Shu nuqtayi nazardan Jabbor obrazini faqat individual qahramon sifatida emas, balki jamiyatdagi muayyan qarashlar ta’sirida shakllangan inson tipining badiiy ifodasi sifatida ham talqin qilish mumkin.

Romandagi tanholik konsepsiyasining yana bir muhim qirrasi Zebo obrazi orqali namoyon bo‘ladi. Zebo ruhiyatida ham yolg‘izlik, ayriliq, ijtimoiy baho va o‘zligini saqlash masalalari keskinlashadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jabbor xotiralarida Zebo obrazi boshqa ayol bilan qiyoslanadi va uning o‘ziga xosligi alohida ta’kidlanadi. Qahramon Zebo haqida “Zebo misli olov!” deya o‘ylaydi hamda uning “xushchaqchaq, chiroyli” ekanini qayd etadi[6]. Bunday tasvir Zebo obrazining Jabbor ruhiyatidagi o‘rnini ochish bilan birga, keyinchalik qahramonning ruhiy tanholigi va o‘tgan hayotiga munosabatini anglashga xizmat qiladi.

Demak, Jabbor va Zebo tanholigi bir xil emas. Jabborning tanholigi ko‘proq ijtimoiy baho va erkaklik stereotipi bilan bog‘liq bo‘lsa, Zebo ruhiyatidagi tanholik ayrilish, mehrga ehtiyoj, ijtimoiy qarashlar va shaxsiy tanlov bilan bog‘liq holda shakllanadi.

Shu sababli roman tanholikni jinsiy yoki ijtimoiy jihatdan bir xil hodisa sifatida emas, turli insonlar ruhiyatida turlicha namoyon bo‘ladigan murakkab hodisa sifatida tasvirlaydi.

Asarda psixologik tasvirning muhim vositalaridan biri ichki monologdir. Muallif qahramonning boshqalarga aytolmaydigan fikrlarini bevosita o‘quvchiga taqdim etadi. Natijada qahramonning tashqi xatti-harakati bilan ichki kechinmasi o‘rtasidagi farq ochiladi.

Quronov badiiy psixologizmni “personaj ruhiyatining ochib berilishi, uning xatti-harakatlari, gap-so‘zlarining psixologik jihatdan asoslanishi” sifatida izohlaydi. Olimning qayd etishicha, personaj o‘y-kechinmalari va his-tuyg‘ularining “ichki monolog”, “ong oqimi” tarzida berilishi psixologik tasvirning bevosita shakllaridan biridir[7].

“Tanholik tantanasi”da mazkur nazariy holat Jabbor ruhiyatining tasvirida yaqqol ko‘rinadi. U do‘stlari davrasida tashqi tomondan suhbatda ishtirok etib o‘tiradi, biroq uning ichki dunyosida mutlaqo boshqa jarayon kechmoqda. U do‘stlarining qarashlarini “o‘qishga”, har bir harakatidan o‘ziga nisbatan munosabat izlashga urinadi.

Muallif Jabborning ichki kechinmalarini bevosita uning tafakkur harakati orqali beradi: “Jabbor kezi kelmaguncha inson hatto o‘ziga ham aytolmaydigan eng ichkin haqiqatlarni tinmay xayolidan bir-bir o‘tkazardi...”[8] Mazkur tasvir qahramonning ichki va tashqi “men”i o‘rtasidagi tafovutni kuchaytiradi.

Demak, roman poetikasida psixologizm qahramon ruhiyatini tayyor izoh bilan berishdan ko‘ra, uning fikrlash jarayonini namoyish etish orqali amalga oshiriladi.

Asarda tashqi makon ham qahramonlarning ruhiy holatini ifodalashga xizmat qiladi. Dastlabki sahnalardagi Chuqursoy manzarasi, chang, podaning shovqini, kechga tomon sokinlashayotgan muhit va g‘ira-shira ufq keyingi fojeali vaziyat uchun psixologik fon yaratadi. Muallif quyoshning botishi va qizg‘ish ufqni tasvirlar ekan, tashqi tabiat manzarasini ichki xavotir bilan uyg‘unlashtiradi[9].

Quronov ham qahramon ruhiyatini ochishda tabiat tasviridan foydalanish mumkinligini qayd etadi. Uning fikricha, yozuvchi personaj ruhiyatini “tabiat tasviridan yoki boshqa biror narsa obrazidan foydalanib” ham ochishi mumkin[10].

Roman makonining keyinchalik kengayishi qahramonlar ruhiyatidagi o‘zgarishlar bilan parallel ravishda kechadi. Amerika makoni asarda oddiy geografik hudud emas, balki boshqa turmush tarzi, boshqa imkoniyatlar va boshqa ijtimoiy muhit timsoli sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Jabborning Amerika tomon ketishi haqidagi xabar bilan bog‘liq epizodda Zebo *“Agar rostidan ham yutuq chiqqan bo‘lsa, Amerikaga ketamiz!”* deya quvonadi[11]. Biroq Zebo keyinchalik *“Shu yashab turgan joyimiz ham qaysi Amerikadan kam?”* deya savol qo‘yadi[12]. Mazkur ikki fikr orasidagi tafovut moddiy imkoniyat va hayot mazmuni o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi.

Shu ma’noda makonning o‘zgarishi qahramonning ichki begonalashuvini avtomatik ravishda bartaraf etmaydi. Insonning geografik jihatdan ko‘chishi uning ichki tanholigini yo‘qotishi shart emas.

Roman nomidagi “tantana” tushunchasi alohida poetik yuklamaga ega. Muallif tanholikni faqat fojea sifatida emas, insonning o‘zligini anglashga majbur qiladigan holat sifatida ham tasvirlaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tanholikda inson ko‘pincha o‘zi bilan yuzma-yuz qoladi. Jamiyatning shovqini, boshqalarning fikri, kundalik tashvishlar chekinganida inson o‘z hayotiga savol bera boshlaydi. Shu jihatdan tanholik romanda bir vaqtning o‘zida ham iztirob, ham anglash jarayonidir.

Asarning dastlabki sahifalarida berilgan *“eng buyuk tasavvurlar eng mayda tushunchalar bilan oziqlanadi”* degan muallifona fikr[13] roman tafakkurining muhim poetik tamoyillaridan birini ifodalaydi. Ya’ni, inson hayotidagi kichik voqea, detal yoki ruhiy siljish katta falsafiy umumlashmaga olib kelishi mumkin.

Asarning mundarijasida *“Ikkinchi fasl. Yo‘qlik simfoniyasi”* deb nomlangan qismning mavjudligi roman konsepsiyasida “yo‘qlik” kategoriyasi muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi[14].

Bu yerda “yo‘qlik” faqat jismoniy mavjud emaslikni anglatmaydi. U mehrning yo‘qligi, yaqinlikning yo‘qligi, tushunishning yo‘qligi, insonning o‘z hayotidagi ma’noni yo‘qotishi kabi ma’nolar bilan ham bog‘lanadi.

Roman matnida *“yo‘qlik” tushunchasi “mavjudlik” masalasi bilan birgalikda anglashiladi. Masalan, Jabbor hayotning biologik davomiyligi haqida fikr yuritar ekan, insonning o‘zi yo‘q bo‘lsa ham unga o‘xshash kishilar hayotni davom ettirishi haqidagi fikrga keladi: “Sen bo‘lmasang ham xuddi senga o‘xshagan qiyofalar, senga o‘xshab fikr yuritadigan, senga o‘xshab so‘zlaydigan, kuladigan va yig‘laydigan odamlar bu hayotni davom ettiraveradi”*[15].

Mazkur fikr “mavjudlik”ning individual va umumiy shakllari o‘rtasidagi munosabatni yuzaga chiqaradi. Shaxsning jismoniy mavjudligi vaqtinchalik bo‘lsa-da, insoniyatning davomiyligi uning mavjudligidan tashqarida ham davom etadi.

Shu sababli roman poetikasida “tanholik” va “yo‘qlik” o‘zaro semantik aloqador tushunchalar sifatida shakllanadi. Tanholik kuchaygan sari inson atrofidagi odamlarning mavjudligi ham unga yetarli tasalli bera olmaydi. U jismonan odamlar orasida bo‘lsa-da, ruhiy jihatdan “yo‘qlik” holatini boshdan kechiradi.

Asarning muhim poetik xususiyatlaridan biri paradoksal vaziyatlardan foydalanishdir. “Tanholik tantanasi”ning o‘zi bunga yorqin misol bo‘la oladi. Yolg‘izlik va tantana kabi semantik jihatdan qarama-qarshi tushunchalarning birikishi o‘quvchini asarning ichki mazmuni haqida mushohada yuritishga undaydi.

Xuddi shunday kontrastlar qahramonlar hayotida ham kuzatiladi: tashqi kulgi – ichki iztirob, odamlar orasidagi mavjudlik – ruhiy yolg‘izlik, moddiy imkoniyat – ma’naviy qoniqmaslik, vatandan uzoqlik – Vatanga intilish kabi qarama-qarshiliklar roman badiiy olamini tashkil etuvchi muhim semantik juftliklardir.

Bu jihatni badiiy obrazning ko‘p ma’nolilik xususiyati bilan bog‘lash mumkin. Quronov san’atkor obraz orqali fikrni oxirigacha tayyor holda bermasligini, “kitobxon og‘ziga chaynab solib qo‘ymaydi”, balki obrazning ayrim jihatlarini ko‘rsatib, ma’noni o‘quvchining idrokiga qoldirishini ta’kidlaydi[16].

Shu nuqtayi nazardan Jabbor, Zebo, tanholik, “yo‘qlik”, Amerika, Chuqursoy kabi obraz va makonlar faqat syujetning tashqi unsurlari emas, balki romanning falsafiy konsepsiyasini shakllantiruvchi semantik birliklar sifatida namoyon bo‘ladi.

Surxon Bo‘riyevning “Tanholik tantanasi” romani insonning jamiyat va o‘z “men”i bilan munosabatini ruhiy-psixologik hamda falsafiy yo‘sinda tadqiq etuvchi asar sifatida namoyon bo‘ladi. Romanning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lgan tanholik oddiy yolg‘izlikdan ancha keng ma’noni anglatadi.

Birinchidan, tanholik romanda ijtimoiy begonalashuv ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Jabbor obrazi orqali jamiyatning erkaklik, otalik va nasl davomiyligi haqidagi stereotiplari inson ruhiyatiga qanday ta’sir qilishi ochiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ikkinchidan, tanholik ichki ruhiy holat sifatida talqin etiladi. Qahramon odamlar orasida bo‘lsa ham, o‘zini yolg‘iz his qilishi mumkin. Bu holat ichki monolog va psixologik tasvir vositasida ishonarli ifodalanadi.

Uchinchidan, Zebo obrazi orqali tanholikning ayol ruhiyatidagi o‘ziga xos ko‘rinishlari yoritiladi. Uning kechinmalarida ayriliq, sog‘inch, ijtimoiy baho va mehrga ehtiyoj o‘zaro qorishib ketadi.

To‘rtinchidan, roman poetikasida “tanholik”, “yo‘qlik”, “mavjudlik”, “begonalashuv” tushunchalari o‘zaro bog‘liq falsafiy-semantik tizimni tashkil etadi. “Yo‘qlik simfoniyasi” kabi fasl nomlari ham mazkur konsepsiyaning asar kompozitsiyasida izchil davom ettirilganini ko‘rsatadi.

Eng muhimi, muallif tanholikni faqat fojeaviy holat sifatida emas, insonning o‘zligini anglash jarayoniga olib boruvchi ichki tajriba sifatida ham talqin qiladi. Shu jihatdan “Tanholik tantanasi” zamonaviy o‘zbek romanchiligida inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini badiiy tadqiq etishga qaratilgan asar sifatida o‘rganilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007. –Б.74–75.
2. Бўриев С. Танҳолик тантанаси. Роман. – Тошкент: Тафаккур, 2019.– 656 б.
3. Бўриев С. Танҳолик тантанаси. – Тошкент: Тафаккур, 2019. –Б.7.
4. Ўша манба. – Б.11.
5. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007. –Б.70.
6. Бўриев С. Танҳолик тантанаси. – Тошкент: Тафаккур, 2019. –Б.13.
7. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007. –Б.75.
8. ўриев С. Танҳолик тантанаси. – Тошкент: Тафаккур, 2019. –Б.13.
9. Ўша манба. – Б.5.
10. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007. –Б.75.
11. Бўриев С. Танҳолик тантанаси. – Тошкент: Тафаккур, 2019. –Б.132.
12. Ўша манба. – Б.132.
13. Ўша манба. – Б.4.
14. Ўша манба. – Б.203.
15. Ўша манба. – Б.7.
16. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007. –Б.73.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.